

УДК 378.1.034(477)

Кондратюк О. П.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗРОБКИ КОНЦЕПЦІЙ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ В ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ

Статтю присвячено розгляду теоретико-методологічних основ морально-етичного виховання молоді у вищих навчальних закладах та формування високого рівня гуманітарної освіти серед студентів. З цією метою здійснено аналіз основних концепцій навчання та виховання в історії педагогічної думки, які б могли сприяти гуманітаризації навчально-виховного процесу у ВИЗ.

Актуальність дослідження. Загальні процеси сучасності пов'язані з глобалізацією, змінами технологій, переходом до постіндустріального, інформаційного суспільства та супроводжуються прискоренням темпів і глибиною перетворень у сфері освіти, зокрема вищої. Як зазначається у Національній доктрині розвитку освіти, ці зміни зумовлюють розвиток людини як головну мету, ключовий показник і основний важіль сучасного прогресу [1, 178]. Водночас на практиці вища школа зіткнулася з проблемою технократизму, бездуховності, формалізму освіти (як загальної, так і вищої), стереотипізації поведінки та способу життя молоді на підставі продукування масової культури за допомогою масових інформаційних технологій та багатьох інших чинників.

Як зазначав відомий український філософ В. Г. Кремін, «єдина можлива протидія цьому - різнобічний культурний розвиток, що дає змогу сформуватися індивідуальній системі культурних потреб і розкриває здібності особи. Розвинена гуманітарна культура може сформуватися лише на основі процесу гуманітаризації вищої освіти» [1, 128].

Вчені та практики відзначають наявність проблеми незбігу «крутої інтелектуальності» (К. Ясперс) та морально-етичних загальнолюдських цінностей у випускників вузів. Зокрема, С. У. Гончаренко надає таку характеристику зазначеної проблеми: «Створюється враження, ніби розум зірваний з усіх етичних основ і втратив гуманітарні орієнтири» [2, 94]. Розділяючи думку автора, ми вбачаємо в цьому одне з глибинних джерел кризи гуманітаризму.

Метою нашого дослідження стало обґрунтування духовних засад, які б сприяли гумані-

таризації навчально-виховного процесу в сучасному вузі. *На першому етапі* дослідження нами було проаналізовано категорії «гуманітарний» та «духовність», *на другому* - основні положення та принципи, які базуються на християнських цінностях та можуть сприяти гуманітаризації навчально-виховного процесу у вузі, *на третьому* - експериментальну перевірку ефективності запропонованих підходів.

Згідно зі словником С. І. Ожегова, слово «гуманітарний», яке походить від французького *humaniteine* та латинського *humanitas* і означає «людська природа», «освіченість», має інтерпретацію як:

1) повернений до людської особистості, до прав та інтересів людини;

2) як такий, що відноситься до вивчення суспільства, культури та історії народу та відрізняється від природознавчих і технічних наук.

Виходячи з визначення, у педагогіці вищої школи сформувалося два погляди на гуманітаризацію освіти: сутність першого полягає у збільшенні кількості та обсягу дисциплін гуманітарного циклу. Другий підхід полягає у баченні ролі гуманітарної освіти як такої, що сприяє формуванню широти кругозору, гнучкості мислення, громадянськості, духовності. Однак, як освіта не зводиться лише до навчання, так цілі гуманітаризму у вищій школі не мають зводитися лише до формування теоретико-методологічного оснащення професійного і соціального мислення та практичної діловитості. Головне питання гуманітаризму в освіті - на що зорієнтувати мислення студентів, їхні помисли, практичні здібності, процес опанування професійними знаннями та вміннями.

Зрештою з ВНЗ має вийти особистість зі сформованим характером, особистість, яка володіє мистецтвом пізнання, мислення та спілкування, мистецтвом організації своєї інтелектуальної та фізичної праці, інтересом до творчого застосування професійних знань, мистецтвом жити за законами моралі, здоровим способом життя, готовністю до естетичного сприйняття дійсності, вмінням гідно проводити дозвілля, готовністю до самореалізації.

Огляд концепцій навчання та виховання в історії педагогічної думки сприятиме пробудженню концептуального педагогічного мислення у погляді на вирішення проблеми формування морально-етичного виховання студентської молоді.

Підґрунтям для аналізу концепцій виховання є їх обґрунтування з погляду філософії виховання. У зв'язку з тим, що з кінця 20-х - до кінця 80-х років XX ст. як у СРСР, так і в Україні філософія виховання не була самостійною науковою дисципліною, в сучасній науковій літературі частіше вживається термін «філософія освіти». Щодо нашого дослідження, то ми вважаємо за доцільне конкретніше використовувати термін «філософія виховання». Оскільки категорія «освіта» стосується насамперед цілеспрямованої навчально-виховної діяльності в інтересах людини, суспільства й держави, категорія «виховання» у широкому соціальному розумінні охоплює вплив на людину всієї навколишньої дійсності, у вузькому розумінні - систему виховних заходів, спрямованих на виховання всебічно і гармонійно розвинутої особистості.

Як зазначає Л. Ц. Ваховський на підставі аналізу філософсько-педагогічних праць С. Гессена, Д. Дьюї, П. Наторпа, А. Фотеля, що з'явилися наприкінці XIX - на початку XX ст., у філософії виховання, особливостях взаємозв'язку між філософією й педагогікою виявилися два підходи:

1) філософія є загальна теорія навчання, і її призначення - безпосередньо впливати на процес виховання;

2) філософія є гранична підстава педагогічної науки, і її призначення - в обґрунтуванні цілей виховання й осмисленні сутності педагогічного процесу [3, 10].

Аналіз концепцій виховання видатних зарубіжних мислителів епохи Просвітництва подано у фундаментальних роботах з історії й філософії освіти Д. Боуена, Р. Галя, О. Майклджона, У. Медліна, М. Накостіна, С. Троста.

Значний внесок у теорію національного виховання вніс Г. Вашченко (1878-1967 рр.), філософська думка якого ґрунтувалася на християнських засадах, що були нетрадиційними для радянського суспільства та його методології [39].

Особливий внесок у практику виховання на початку та до 70-х років XX ст. внесли А. Макаренко і В. Сухомлинський, але у концептуальних підходах ці автори керувалися традиційним набором методологічних установок та концептуальних рекомендацій, заснованих на вченні марксизму, що зазвичай не справляє істотного методологічного впливу на розвиток педагогічної теорії й практики.

На пострадянському просторі інтерес дослідників філософії педагогіки та філософії виховання зокрема особливо яскраво виявився в 90-ті роки XX ст. (Б. Бім-Бад, В. В'ялих, Б. Гершунський, В. Гончаров, Н. Гусева, О. Довженко, В. Журавльов, С. Клепко, Г. Климова, О. Кондратюк, В. Корженко, А. Кусжанова, Б. Лихачов, В. Лутай, Н. Розов, М. Романеско, П. Соколов, Н. Таланчук, В. Філіппов, В. Шадриков, П. Шедровицький). Аналізу сучасних зарубіжних філософських й соціологічних концепцій виховання також присвячено ряд робіт (І. Гавриленко, П. Ігнатенко, О. Лонова, А. Калініченко, М. Кутаєва, О. Кучерявий, І. Ничкало, М. Подберезовський, І. Радіонова, О. Сухомлинська, Н. Ткачова).

Л. Ц. Ваховський визначає систему функцій філософії в структурі педагогічного знання та надає класифікаційний аналіз напрямів філософії виховання. Як ознаки аналітичної класифікації автор визначає такі функції філософії в структурі педагогічного знання: світоглядну, аксіологічну, методологічну, герменевтичну та доводить взаємозалежність їх сутнісних характеристик. Залежно від того, як у філософсько-педагогічних концепціях реалізується світоглядна функція, Л. Ц. Ваховський підрозділяє їх на антропоцентричні та соціокультуроцентричні.

Прибічники антропоцентричного напрямку (Ж.-Ж. Руссо, М. Монтессорі, Р. Штейнер та ін.) визначають цілі виховання, орієнтуючись на сутність людини, її інтереси й потреби, прибічники соціокультуроцентричного (С. Гессен) пов'язують цілі виховання з цілями життя суспільства й культури.

Залежно від підходів до реалізації аксіологічної функції також можна виділити два напрями філософії виховання - конструктивно-аксіологічний та адаптивно-аксіологічний. Зразком адаптивного ставлення до цінностей була теорія і практика комуністичного виховання, завдання якого полягало в тому, щоб передати дітям систему наявних у суспільстві цінностей і таким чином пристосувати їх до життя в цьому суспільстві. Адаптивно-аксіологічний напрям філософії виховання подано концепціями, що створюються також у пострадянський період.

Здійснення методологічної функції філософії виховання, як ознаки класифікації, дає змогу

виділити такі напрями філософії виховання, як гуманістичний й утилітарно-прагматичний. Представники гуманістичного напрямку розглядають пізнання насамперед як засіб розвитку людини. На цій методологічній установці ґрунтується так звана теорія формальної освіти або дидактичного формалізму. Прибічники утилітарно-прагматичного напрямку призначення пізнання вбачають у тому, щоб приносити практичну користь або сприяти реконструкції соціального досвіду.

І, нарешті, якщо за ознаку класифікації взяти герменевтичну функцію, то філософсько-педагогічні концепції можна розрізнити як критику й апологетику. Виражену критичну спрямованість мала західноєвропейська філософська педагогічна епоха Просвітництва. Критична спрямованість філософії виховання виявляється у філософських і педагогічних концепціях екзистенціалізму, що ґрунтується на критиці тоталітаризму в громадському й духовному житті. Апологетикою за своєю суттю була радянська філософія виховання, що зазначала лише «окремі хиби» й часто відхиляла педагогічне новаторство. Критична й апологетична спрямованість філософії виховання не є її взаємовиключними характеристиками; вони пов'язані між собою й цілком можуть співіснувати [3, 14]

Систему класифікації функцій та напрямів філософії виховання, запропоновану Ваховським, нами прийнято для аналізу концепцій виховання, які фактично відображають сутність кожної з окремих філософій виховання.

Приміром, світоглядна функція у сучасних філософсько-педагогічних концепціях здебільшого розробляється в антропоцентричному напрямі (Г. Ващенко, В. Сухомлинський, Є. Бондаревська та ін.); водночас прикладом соціокультурно-центричного напрямку є система виховання А. С. Макаренка.

З точки зору аксіологічної функції адаптивно-аксіологічний напрям філософії знайшов своє відображення у теорії та практиці комуністичного виховання, завдання якого полягало у передачі молоді системи наявних у суспільстві цінностей і таким чином пристосуванні їх до життя в цьому суспільстві. Прикладом такого напрямку є система виховання А. С. Макаренка. Ця система має ефективні результати, однак несе на собі і відбиток того, що, пристосовуючи молоду людину до системи цінностей суспільства, створюється ефект «людини-гвинтика», а це з точки зору технократичної системи повною мірою задовольняло суспільство. Адаптивно-аксіологічний напрям філософії виховання має місце й зараз, у пострадянській період, під час створення концепцій виховання.

З точки зору методологічної функції в історії педагогічної думки гуманістичний напрям філософії виховання мав місце починаючи з античних часів до сьогодення. Зокрема, він знайшов своє відображення в концепції «пошуку істини» Сократа [4; 5; 6]; в концепції самоактуалізації А. Маслоу [7; 8]; в узагальненій концепції генетичної моральності (Д. Л. Андреев, М. О. Бердяев, Д. С. Ліхачов, Б. Раушенбах, П. Гаряев) [9; 10; 11; 12]; концепції педагогіки свободи О. С. Газмана [13; 14; 15; 16; 17]; концепції особистісно-орієнтованої освіти культурологічного типу Є. В. Бондаревської [18; 19; 20; 21; 22]; синергетичній концепції самоорганізованого виховання, автором якої є С. В. Кульневич [23; 24; 25; 26; 27]; узагальненій феноменологічній концепції виховання [28; 29; 30; 31; 32; 33; 34; 35; 36; 37].

Оскільки герменевтична функція у філософсько-педагогічних концепціях може мати прояв у напрямі критики та апологетики, в сучасних умовах у гуманістичних філософсько-педагогічних концепціях має місце критика авторитарного підходу в навчанні та вихованні, що є закономірним явищем під час переходу до демократичного підходу у формуванні особистості молоді людини. Відповідно до демократизації навчально-виховного процесу педагогічне новаторство набирає все більшої сили і, відповідно до цього, апологетична спрямованість філософії виховання поступово зникає.

Як зазначає М. М. Фіцула, етапами педагогічного процесу є: цільовий, стимулююче-мотиваційний, змістовний, операційно-дієвий, контроль-регулюючий, оцінно-результативний [38, 80]. На думку Л. Ц. Ваховського, філософія виховання, представлена через конкретні концепції, реалізує свої функції на всіх етапах педагогічного процесу. Автор наводить систему відповідності функцій філософії виховання відповідним етапам педагогічного процесу [3, 21].

Отже, світоглядна функція відповідає цільовому компоненту педагогічного процесу. Граничним знанням, що стосується проблеми педагогічного цілепокладання, є знання про підстави для визначення цілей освіти й виховання. Такою підставою й виступає загальне бачення, розуміння образу світу й місця людини в ньому, тобто світогляд. Філософія виховання здійснює світоглядну функцію у вигляді філософської концепції людини як предмета виховання, усвідомлення її місця в педагогічному процесі й чинників формування.

У структурі світогляду існує ціннісна підсистема, тому зі світоглядною тісно пов'язана аксіологічна функція філософії виховання, що також реалізується в межах цільового компонента педагогічного процесу. Уявлення про сутнісні ха-

характеристики людини як предмета виховання конкретизуються в ідеалах, цінностях, ціннісних орієнтаціях. Аксиологічна функція філософії виховання і спрямована на обґрунтування ідеалів і системи ціннісних орієнтацій, які є не первинними, а похідними від співвідношення світу й людини, підтверджуючи значимість того, що створила людина в процесі історії.

Етапу реалізації цілей педагогічної діяльності відповідає методологічна функція філософії виховання. У найзагальнішому вигляді методологію можна визначити як систему принципів і засобів побудови теоретичної і практичної діяльності.

Специфічною характеристикою методології є її рефлексивне ставлення до існуючих структур діяльності, вихід за їх межі з метою створення проекту, плану нової діяльності (Г. Щедровицький). Методологія будь-якої науки, у тому числі й педагогіки, має багаторівневий характер.

Вищим рівнем методологічного аналізу є філософська методологія, що займається пошуком основ для створення проекту нової діяльності. Щодо педагогіки, філософський рівень методології реалізується як розуміння природи й призначення пізнання. Філософія, розкриваючи сутність пізнання, подає граничні підстави проекту пізнавальної діяльності.

На етапі оцінки результатів педагогічної діяльності здійснюється герменевтична функція філософії виховання, яка виступає як своєрідне філософське прочитання педагогічної дійсності, що забезпечує зворотний зв'язок. Педагогічну дійсність цілком можна уявити як текст. Зміст герменевтичної функції філософії виховання становить філософська інтерпретація цієї дійсності, результатом якої є розуміння її сутності, переваг, недоліків, установлення відповідності педагогічної дійсності філософським уявленням про образ людини як предмет виховання [3, 12-13].

Висновки. В умовах кризових ситуацій, коли ведеться активний пошук щодо виходу з них, необхідним є, насамперед, наукове осмислення проблеми на основі її цілісного розуміння. Таку можливість відкриває концептуальна педагогіка, яка дає можливість спрямувати процес на глибинний аналіз і розуміння сенсу закладених у нього ідей.

Тому саме концепція як система поглядів, які визначають розуміння явищ і процесів, об'єднаних фундаментальним замислом та ідеєю, вказує спосіб побудови системи засобів виховання на основі цілісного розуміння сутності навчання та виховання. Особливої уваги надається принципам як орієнтирам для розробки стратегії педагогічної діяльності. Концептуальні принципи є визначальними для розробки відповідних теорій.

1. *Кремін В. Г.* Освіта і наука України: шляхи модернізації (факти, роздуми, перспективи). - К.: Грамота, 2003. - 216 с
2. *Гончаренко С. У.* Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: Монографія /За ред. І. А. Зязюна. - К.: Віпол, 2000. - С. 58-80.
3. *Ваховський Л. Ц.* Філософія виховання західної цивілізації в епоху Просвітництва. Автореф. дис. ... д. пед. н. Спец. 13.0001 - загальна педагогіка та історія педагогіки. - Харків, 2002. - 40 с
4. *Ксенофонт Афинский.* Сократические сочинения. - М.-Л., 1935.
5. *Лосев А. Ф.* История античной эстетики. Софисты. Сократ. Платон. - М., 1969.
6. *Платон.* Сочинения. Т. 1-3. - М., 1968-1971.
7. *Маслоу А.* Самоактуализация // Психология личности. Тексты. - М., 1982.
8. *Маслоу А.* Мотивация и личность. В кн.: Теории личности в западноевропейской и американской психологии: Хрестоматия по психологии личности. - Самара: изд. Дом «БАХ-РАХ», 1996. - С. 422-449.
9. *Андреев Д. Л.* Роза мира. - М., 1992.
10. *Бердяев Н. А.* О назначении человека. - М., 1993.
11. *Лихачев Д. С.* О национальном характере русских // Воп. философии, 1990. - № 4.
12. *Раушенбах Б., Гаряев П.* Интервью журналу «Другие берега». - 1996. - № 7-8.
13. *Газман О. С.* Воспитание: цели, средства, перспективы // Новое педагогическое мышление. - М., 1989. - С. 221-237.
14. *Газман О. С.* Гуманизм и свобода // Гуманизация воспитания в современных условиях. - М., 1990.
15. *Газман О. С.* Самоопределение // Новые ценности образования: Тезаурус для учителей и школьных психологов. - М., 1995. - С. 82.
16. *Газман О. С.* От авторитарного образования к педагогике свободы // Новые ценности образования. - М., 1995. - № 2. - С. 16-45.
17. *Газман О. С.* Педагогика свободы: путь в гуманистическую цивилизацию XXI века // Новые ценности образования. - М., 1996. - Вып. 6. - С. 10-37.
18. *Бондаревская Е. В.* Воспитание как возрождение человека культуры // Основные положения концепции воспитания в изменяющихся условиях. - Ростов-на-Дону: РГПИ, 1993. - 32 с.
19. Образование в поисках человеческих смыслов // Под ред. Е. В. Бондаревской. - Ростов-на-Дону, 1995.
20. *Бондаревская Е. В.* Методологические стратегии личностно ориентированного воспитания // Известия Российской академии образования. - 1999. - № 3. - С. 23-32.
21. *Бондаревская Е. В.* Педагогическая культура как общественная и личная ценность // Педагогика. - 1999. - № 3.
22. *Бондаревская Е. В.* Теория и практика личностно-ориентированного образования: Монография. - Ростов-на-Дону, 2000.
23. *Кульневич С. В.* Педагогика самоорганизации: феномен содержания: Монография. - Воронеж, 1997. - 235 с.
24. *Кульневич С. В.* Личностная ориентация методологической культуры учителя // Педагогика. - 1997. - № 5. - С. 108-115.
25. *Кульневич С. В.* Педагогика самоорганизации: особенности перехода к постклассической теории воспитания // Известия Российской академии образования. - 1999. - № 3. - С. 41-48.
26. *Бондаревская Е. В., Кульневич С. В.* Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания: Учеб. пособие. - М., Ростов-на-Дону: РГПИ, 1999. - 560 с.

27. *Кульневич С. В.* О научно-педагогической грамотности // Педагогика. -2000. - № 6. - С. 23-29.
28. *Бродский Ю. С.* Смысл жизни человека и функции воспитания и среды. В кн.: Теория и практика воспитательных систем. - М., 1996.-С. 14-17.
29. Духовность человеческого бытия: Коллект. монография. - Владимир, 1998.
30. *Ефремов А. ІО.* Нравственная самоорганизация личности в педагогическом сообществе: Учеб. пособие. - Воронеж, 1999.-158 с.
31. *Заславская О. В.* Учебный процесс и воспитательная система школы // Методология, теория и практика воспитательных систем: поиск продолжается. - М., 1996. - С. 24—44.
32. *Крылова Н. Б.* Социокультурный контекст образования // Новые ценности образования. - № 2. - М., 1995. - С. 67-103.
33. *Кульневич С. В.* От стратегии самоорганизации к тактике личностного воспитания // Известия Южного отд. РАО. - Ростов-на-Дону, 2000. - Вып. 2. - С. 13-24.
34. *Куренкова Р. А.* О некоторых «точках» феноменологического метода // Феноменологические исследования. Вып. 1. - Владимир-Бельмонт, 1997.
35. *Смирнова Н. М.* Современная ситуация в социальном познании... // Методология, теория и практика воспитательных систем. - М., 1996. - С. 6-Ю.
36. *Соколовский М. В.* О соотношении понятия обучения и воспитания в информационном обществе //Методология. Теория и практика воспитательных систем. - М., 1996. - С. 18-24.
37. Феноменологические исследования: Российско-американский ежегодник. - № 1 / Под ред. Е. А. Плеханова. - Владимир-Бельмонт, 1997. - 157 с.
38. *Фіцула М. М.* Педагогіка: Навч. посіб. для студентів вищих педагогічних напрямів освіти. - К.: «Академія», 2000. - 542 с.
39. *Ващенко Г.* Виховний ідеал. - Том І. - Вид. 3. - Полтава: Ред. газ. «Полтавський вісник», 1994. - 191 с

O. Kondratyuk

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE YOUTH RAISING CONCEPTION IN THE HISTORY OF PEDAGOGICAL SCIENCE

The article is dedicated to examination of theoretical and methodological basics of the moral and ethical upbringing in the high schools and forming of the high level of humanitarian education among students. Aimed to this, analysis of the main concepts of studying and upbringing in the history of pedagogical thought is made, which would be able to promote humanitarization of studying process in the high schools, formation of the conceptual pedagogical approach in the process of moral and ethical upbringing of the student youth.